

ISSN 2010-720X

ILIM HÁM JÁMIYET

FAN VA JAMIYAT

2025 (№1/1)

ISSN 2010-720X

2004-jildin mart ayman baslap shuga basladi

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ
BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

ILIM hám JÁMIYET

Ilmiy-metodikaliq jurnal

**Seriya: Tábiyyi hám texnikaliq ilimler. Jámiyetlik hám ekonomikalıq ilimler.
Filologiya ilimleri**

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

Seriya: Tabiiy va texnika fanlari. Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar. Filologiya fanlari

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

**Серия: Естественно-технические науки. Социальные и экономические
науки. Филологические науки**

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

**Series: Natural-technical sciences. Social and economic sciences.
Philological sciences**

№1/1

**Shólkemlestiriwshi: Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámleketlik pedagogikalıq instituti hám jurnal redakciyası jámaáti
Shólkemlestiriw komiteti baslıǵı: QODIROV Q. – NMPI rektori
Bas redaktor: PAZÍLOV A.**

REDKOLLEGIYA AǴZALARÍ

f.i.k., doc. **Abdiev A.** (Nókis);
b.i.d. (DSc), prof. **Ajiev A.** (Nókis);
yu.i.k., doc. **Allamuratov A.** (Nókis);
s.i.d. **Atamuratov M.U.** (Nókis);
t.i.d. (DSc), doc. **Bazarbaev R.** (Nókis);
b.i.f.d. (PhD), doc. **Begjanov M.** (Nókis);
filos.i.d., prof. **Berdimuratova A.** (Nókis);
f.i.d., prof. **Genjemuratov B.** (Nókis);
tex.i.d., doc. **Dawletmuratov B.** (Nókis);
e.i.f.d. (PhD), doc. **Eshimbetov U.** (Nókis);
b.i.k., doc. **Eshmuratov R.** (Nókis);
a/x.i.d., prof. **Jumamuratov A.** (Nókis);
f-m.i.d., prof. **Kamalov A.** (Nókis);
f-m.i.d., prof. **Karajanov S.** (Norvegiya);
f.i.d. (DSc), doc. **Kdirbaeva G.** (Nókis);
tex.i.d., doc. **Qayıpbergenov A.** (Nókis);
f-m.i.d., prof. **Qudaybergenov K.** (Nókis);
b.i.d., prof. **Markov M.B.** (Rossiya);
f.i.d. (DSc), doc. **Matyakupov S.** (Nókis);

f.i.d., prof. **Matchanov S.** (Tashkent);
x.i.d., prof. **Mustafayev I.I.** (Azerbayjan);
x.i.d., doc. **Nawbeyev T.X.** (Nókis);
f.i.d., prof. **Orazimbetov Q.K.** (Nókis);
f-m.i.d. (DSc), prof. **Otemuratov B.** (Nókis);
f.i.d. (DSc), doc. **Palimbetov K.** (Nókis);
f-m.i.d. (DSc), doc. **Prenov B.** (Nókis);
e.i.d., prof. **Ruzmetov B.** (Urgench);
f.i.d. (DSc), prof. **Salqımbay A.** (Alma-ata);
t.i.d., doc. **Sarıbaev M.** (Nókis);
e.i.d., prof. **Sauxanov J.K.** (Nókis);
tex.i.d. (DSc), prof. **Seytnazarov Q.** (Nókis);
x.i.d., doc. **Seytnazarova O.M.** (Nókis);
x.i.d., prof. **Toremuratov Sh.N.** (Nókis);
g.i.d., prof. **Turdımambetov I.** (Nókis);
f-m.i.k., doc. **Tanirbergenov S.** (Nókis);
e.i.d., prof. **Ubaydullev K.** (Nókis);
f-m.i.d., prof. **Yavidov B.** (Nókis).

**Q.Biysenbaev – juwaplı xatker
Z.Xodjekeeva – korrektor
N.Allamuratova – operator**

Juwaplı redaktorlar:
f.i.d. (DSc), doc. **S.Matyakupov – ózbek tili boyınsha**
f.i.d. (DSc), doc. **G.Kdirbaeva – rus hám inglis tilleri boyınsha**
f.i.d. (DSc), doc. **B.Yusupova – qaraqalpaq tili boyınsha**

Jurnal 1992-jıldan «Qaraqalpaqstan muǵallimi» atamasında shıǵarıla baslaǵan. 2004-jilda «Ilim hám jámiyet» atamasına ózgerilip, 01-022-sanlı gúwalıq penen Qaraqalpaqstan Respublikası Baspasóz hám xabar agentligi tárepinen dizimge alınǵan.

2020-jılı 7-avgustta Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administraciyası janındaǵı xabar hám ǵalaba kommunikaciýalar agentligi tárepinen qayta dizimge alınıp, 1098-sanlı gúwalıq berilgen.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministrler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tórende kórsetilgen ilimler boyınsha ilim doktori dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

where learners practice using different syntactic forms for varied contexts, thereby strengthening their pragmatic awareness and ability to adjust language accordingly.

Implications for Future Research and Language Education. The concept of syntactic variability in foreign language education underscores the importance of dynamic grammar instruction that emphasizes functional usage over rigid form. Future research could explore methods for incorporating syntactic variability at different proficiency levels and in various cultural contexts, particularly examining how learners of different linguistic backgrounds respond to variability-based instruction.

In conclusion, fostering syntactic variability in foreign language learning helps students achieve greater fluency, adaptability, and communicative competence. By encouraging the flexible use of syntax, educators can cultivate more proficient language users who are better prepared to navigate the complexities of real-world communication. This approach not only builds language skills but also promotes critical thinking and cultural sensitivity, enriching learners' overall language experience.

Conclusion. Thus, syntactic variability is essential for achieving fluency, communicative competence, and adaptability in a foreign language. By incorporating

approaches that foster syntactic experimentation and exposure to varied sentence structures, educators can help learners develop the flexibility to navigate different communicative situations. While challenges exist in promoting syntactic variability, balanced instruction can equip learners with the syntactic tools needed for effective language use. Incorporating the concept of syntactic variability into foreign language learning enhances students' adaptability and fluency by exposing them to diverse sentence structures and syntactic choices. This approach not only deepens their understanding of grammatical frameworks but also fosters an ability to navigate nuanced and context-dependent language usage. Through syntactic variability, learners gain tools to express ideas with precision and stylistic flexibility, a critical asset for both comprehension and expression in complex communicative settings. Ultimately, an emphasis on syntactic diversity equips students to apply language creatively and effectively, bridging the gap between structured learning and authentic, real-world language use. This methodology supports the development of a comprehensive communicative competence, essential for mastering a foreign language in a globalized and linguistically diverse environment.

References

1. Bardovi-Harlig K. Pragmatics and second language acquisition. *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 182-196. 2001.
2. Biber D., Conrad S., Reppen, R. *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge University Press. 1998.
3. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47. 1980.
4. Ellis R. *The study of second language acquisition*. Oxford University Press. 1994.
5. Ellis R. Principles of instructed language learning. *System*, 33(2), 209-224. 2005.
6. Han Z.H. Fossilization in adult second language acquisition. *Multilingual Matters*. 2004.
7. Housen A., Kuiken F. Complexity, accuracy, and fluency in second language acquisition. *Applied Linguistics*, 30(4), 461-473. 2009.
8. Larsen-Freeman D. Not so fast: Some thoughts on theory culling, relativism, and incrementalism. *Applied Linguistics*, 31(5), 609-615. 2010.
9. Long M.H. Native speaker/non-native speaker conversation and the negotiation of comprehensible input. *Applied Linguistics*, 4(2), 126-141. 1983.
10. Pienemann M. *Language processing and second language development: Processability theory*. John Benjamins. 1998.
11. Selinker L. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 10(3), 209-232. 1972.
12. Skehan P. *A cognitive approach to language learning*. Oxford University Press. 1998.
13. VanPatten B. *Input processing and grammar instruction in second language acquisition*. Ablex Publishing Corporation. 1996.

REZYUME. Ushbu maqolada sintaktik o'zgaruvchanlik, turli xil jumla tuzilmalarini yaratish va tushunish qobiliyati bilan bog'liq bo'lib, chet tilini o'zlashtirishda hal qiluvchi o'rin egallashi haqida so'z etiladi. Bu kontsepsiya kommunikativ vaziyat, maqsad va madaniy kontekstga qarab turli sintaktik shakllardan foydalanish va jumla konstruksiyalarini moslashtirish uchun moslashuvchanlikni o'z ichiga oladi. Muallifning ta'kidlashicha, sinfdagi sintaktik o'zgaruvchanlikka e'tibor qaratish, talabalar turli jumla tuzilmalari bilan tajriba o'tkazadigan va o'zgarishlarning ma'noga qanday ta'sir qilishini kuzatadigan dinamik o'quv muhitini rivojlantirishi mumkin.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассматривается синтаксическая изменчивость, способность производить и понимать разнообразные структуры предложений, которая играет решающую роль в освоении иностранного языка. Эта концепция охватывает гибкость использования различных синтаксических форм и адаптации конструкций предложений в зависимости от коммуникативной ситуации, цели и культурного контекста. Автор утверждает, что в классе сосредоточение внимания на синтаксической изменчивости может способствовать созданию динамической среды обучения, в которой учащиеся экспериментируют с различными структурами предложений и наблюдают, как тонкие изменения влияют на смысл.

SUMMARY. This article deals with the syntactic variability, the capacity to produce and comprehend diverse sentence structures, plays a crucial role in mastering a foreign language. This concept encompasses the flexibility to use various syntactic forms and adapt sentence constructions depending on the communicative situation, purpose, and cultural context. The author states that in the classroom, focusing on syntactic variability can foster a dynamic learning environment where students experiment with different sentence structures and observe how subtle changes impact meaning.

ЭМОЦИЯ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ СИСТЕМАДА СӘҰЛЕЛЕНИҮИ

М.Ж.Байрыева – ассистент оқытыушы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлкетлик университети

Таянч сўзлар: лексик-семантик майдон, эмоция, ундовлар, эмотив, семантик доминант, майдон.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, эмоция, междометие, эмотив, семантическая доминанта, поле.

Key words: lexical-semantic field, emotion, interjection, emotive, semantically dominant, field.

Инсанның сезимлери көп жыллар даўамында тилши илимпазлардың итибарында болды, себеби сезим сөз семантикасының бахалаўшы компоненти арқалы дўняны лингвистикалық тәрийплеў усылларынан бири болып табылады. Заманагөй фундаментал изертлеўлердің хеш бири дискурста сезимнің әхмийетин үйрениў зәрүрлигин айтпастан қалмайды, сезим тексттің ең уғымсыз сыпатларында қалып кетпекте. Бул изертлеўде эмотивлердің изертленип атырған тиллердің барлық фонетикалық көринисинде сес хэм интонация арқалы сәўлелениўи анализленеди.

Түрли мәдениетларда сезим категориясын изертлеўден алдын оның аңлатпасын түсиниў керек, бунда итибар «эмоционаллық» хэм «эмотивлик» атамаларына қаратылады. В.И.Шаховскийдің пикиринше, «... бул атамаларды психология хэм тил билиминде қолланыўшы атамалар сыпатында ажыратып алыўға болады» [1]. Яғный, эмоционаллық тил бирлиги семасының сыпаты болып, сөз арқалы сезим яки эмоция аталса, оның мазмунында эмоционаллық белги аңлатылады. Ал, эмотивлик болса тил билиминде эмоционаллық категориясын өз ишинде камтыйтуғын сыпат есапланады.

Сол ушын хэм эмотивликти сәўлелендириўде тийкарынан тил бирликлериниң системалардағы өзгешеликтери есапқа алынбақта: фонетикалық, морфологиялық, лексикалық хэм синтаксислик.

Америка тилшилери тәрепинен ислеп шығылған ассоциатив әдис, бунда көркем өнерге дерек адамның ассоциациясына емес, ал ортадәрмиян адамның нәтийжелерине сүйенген. Әдиске бундай қатнас жасаўда сес хақықый сыпатлар менен ассоциацияланады: көлем, размер, тезлик хэм т.б. Д.А.Романов, Р.Якобсон, Г.Фантом, М.Халле, М.В.Пановалардың фонетикалық семантика тараўындағы изертлеўин тийкар қылып алып, сес эмоция менен байланып мәни берийўши хизмет атқарады, деп пикир билдиреди. Яғный, адам көбинесе белгили бир (эмоционал) қарым-қатнас шараятында қолланатуғын фонетикалық (акустикалық) комплексинен ибарат сөзлер комплексин курайды хэм сол инсан тәжирийбеси сезимнің (эмоцияның) фонетикалық мәниси (СФМ) болып табылады [2]. Илимий жұмыс мақсет-ўазыйпалары хэм изертленип атырған тиллер өзгешелигин есапқа алған ҳалда биз бул хәдийсени эмотивлик фонетикалық мәни (ЭФМ) деп атаймыз.

Аўызеки сөйлеўде эмотивликти жаратыў ушын фонетикалық кураллар әхмийетли есапланады. Деген менен, сол кураллар жазба дереклер менен салыстырылғанында өз әхмийетин, сапасын хэм анықлығын жоғалтады. Фонетикалық кураллар қатарынан хәммеси хэм эмотивликти ашып берийўге пайдалы есапланбайды, мәселен паронмазия, рифма, аллитерациялар айтып өтилген мәселени изертлеўде ең әхмийетлиери есапланады. Бул фонетикалық кураллардың өзгешелиги олардың дискурстағы функциялары менен көбирек байланыслы, Е.В.Чупракова хэм Е.С.Поповичлардың пикирине көре публицистикалық текстларде көбирек эмотивликти

паронмазия, рифма, ономотопея хэм аллитерация сыяқлы фонетикалық кураллар геўделендиреди [3]. Сезим фонетикалық системада прозодикалық элементлер жәрдеминде ашылады. Аўызеки сөйлеў тилинде көп ушырасыўшы фонетикалық кураллар қатарына «аллитерация, рифма, ономотопея хэм уйқасларды киритиў мүмкин» [4]. Олар көбинесе қосық қатарларында хэм ушырасады, соның менен бирге, мәселен, уйқас хәдийсени поэзияда кең қолланылғаны менен аўызеки сөйлеў тилинде хэм ушырайды.

Ассоциатив әдис негизинде алып барылған Д.А.Романовтың изертлеўинде, илимпаз «эмоционал-семантиканың фонетикалық көрсеткишлер теориясы»н ислеп шығады. Бунда жалғыз сестин, лексикалық анализ хэм текстқа қаратылған метод жәрдеминде олардың эмотивлик семантикасы анықланған. Мәселен, жалғыз сес талқысы үш категорияны белгилеп берген:

1) ЭФМ сеслер: [А], [М']- куўаныш -заўық; [Ы]- жийиркениў; [Р]- гәзеп-гәзеп;

2) ЭФМ өзгертилген сеслер, яғный эмоция мәнислерине байланыслы топарға тартыў факторы: [Ж], [З] - ашыў-гәзеп + жийиркениў; [М] - қызығыўшылық - тынышсызланыў + куўаныш - заўық; [Ф][Ф'] - жийиркениў + жеркениш);

3) ЭФМ нейтрал сеслер: [Б'], [Й], [Ч].

ЭФМның лексикалық қатламда анықланыўы, Д.А.Романовтың пикиринше, туўры келмейди деп есаплайды. Себеби, лексикалық бирлик курамындағы сеслер дизбегии белгилли бир ЭФМ сеслеринен емес, ал нейтрал сеслерден де куралыўы мүмкин. Бул теорияны англис хэм карақалпақ тиллеринде түсиндирме сөзликлер негизинде сынап көретуғын болсақ төмендегише нәтийже келип шығады.

Инглис хэм карақалпақ тиллеридеги сеслердің эмотивлик фонетикалық мәнилери

Сес	Сема	ЭФМ
[ey]	<i>uh; when stressed ey</i>	Ойланьў, гүманланыў
[bi:]	a designation for a motion picture made on a low budget and meant as the secondary part of a double feature.	Исенбеў, итибарсызлық
[ɔ]	used as an expression of surprise, pain, annoyance, longing, gladness, etc.	Хайран қалыў, ашыныў, унаў, қыйналыў
[A]	Даўыслаў, үн шығарыў, даўыс берийў, таңланыў	Хайран қалыў, таңланыў, гүманланыў
[ə]	Адамның кеўил күйин, ишки сезими	Хайран қалыў, таңланыў, толқынланыў
[й]	Жеркениў, жаман көриўди билдиреди	Жеркениў, кеўил қалыў, ашыўланыў
[O]	Таңланғанда, куўанғанда, ренжигенде хэм басқада руўхый халатларда айтылады	Таңланыў, хайран қалыў, куўаныў, ренжиў

Түсіндірме сөзліктердің талқысы негизінде айтыуымыз мүмкін, изертленіп атырған тиллердің екеуінде хәм сеслердің хәммеси эмотивликти аңлатыуы маркерленбеген. Деген менен, олардың сол мазмундағы коннотацияларын көркем шығармалардан ушыратыуымыз мүмкін.

— О, о, о, Аллаяр!!! Нелерди есима салдың, жора? Егер Маман аганың сондағы кеули болса, Ақбийдай деген атты есиптүден-ақ сөзсиз жадырайды. Қуяштай жадырайды. Ол қыз қандай гөзал, қандай сулыу қыз! Сонда ол «бул қызды аламан» деп еди (Т.Қайыпбергенов «Қарақалпақнама: Маманбий апсанасы»: 101).

In the Two Minutes Hate he could not help sharing in the general delirium, but this sub-human chanting of 'B-B!...B-B!' always filled him with horror (G.Orwell «1984»:22).

Фонетика қағыйдаларына көре, сес өз алдына семантикаға ийе болмайды, тек ғана сөйлеу процессінде интонация арқалы хәр бир сес өз алдына мәниге ийе болыуы мүмкін. Әлбетте, бунда фонетикалық бирликлер көбирек эмотивлик мазмунда қолланыу менен байланыслы есапланады. Эмотивликтиң фонетикалық сеслер арқалы вербалласыуы арнаулы лингвистикалық изертлеулерде изертленбегени менен, психология тарауында түрли сеслер менен эмоцияның байланысы хаккындағы изертлеулерди көплеп табыуға болады.

Үйренилип атырған фонетикалық бирликлердің анализи, олардың таңлақ сөзлер менен байланыстырады, себеби олардың классификациясы көбирек дауыс рефлексleri тийкарында бөлинеди. Таңлақлардың қурамына түрли экспрессивлик пенен айтылатуғын үндеулер киреди, яғный үндеулер, буйрық, ономотопиялық сөзлер есапланады. Бул классификацияға қосымша таңлақ сөзлер, А.Арно хәм К.Ланслорлар, фейиллер менен бир қатарда дәнекерлердің аңлатылуы жағдайын рауажландыруы ушын хәм қолланылады деп есаплайды [5]. Деген менен, таңлақлар арнаулы теориялар менен байланыслы болғанлығы ушын, оларды инстинктлик қышқырықлардан парқлау шәрт. Себеби, таңлақлар тәбийий дауыс тууындыларының шәртли белгилениуи болып табылады. Бундай жағдайда “тәбийий дауыс тууындылары” деп аталған атама өзиниң теориялық тыйкарланыуын талап етеди. Бул сыяқлы өзгешеликтердің пайда болыуы, таңлақларды классификациялау ушын анық критериялары жоқ екенлигин көрсетеди. Яғный, инсан өзиниң сезимлерин сәулендириуінде тәбийий дауыс толқыны яки тәбийий сеслерден пайдаланыуының өзи таңлақлар менен фонетикалық сеслердің байланысын көрсетип өтеди.

Таңлақларды фонетикалық бирлик сыпатында Р.Декарт үйренген болып, ол таңлақларды «қан басымының хәм рууқый толғаныуларды сөзсиз, күшли дауыс арқалы сәулендириуи» деп есаплаган [7].

Таңлақлар соның менен бирге төмендеги хызметлерди өз ишине алады: бириктириуи: мә саған, хә дегеннен, тап сондай; турақлы сөз дизбеги хәм фразеологиялық бирликлерди жасаушы: Аллаға шүкир, Қудайға шүкир; бир заматлық жұмыс яки хәрекетти билдириуишлер: баң, тап, жылып, пақ, уф; ономотопик

сөзлер аңлатыушы: пыр-пыр, пыс-пыс, таң-туң, мияау, би-бийип.

— И-им! — деди Нурсулуы дәрхал бийкарлап. — Мен сексенге шыкпайман (эмоционал, байланыстыруышы); (М.Нызанов «Ашық болмаған ким бар»:56)

— Ыа — ай! — й! — деди Алмагүл. Пуу сийреклесип, қараңғыдан жақтыға шығып баратырған адам секилли көринген Аманлықтың жүзінде тек ашыу, тек кек, ыза излери... жууған бөздей сур болып кетипти (Т.Қайыпбергенов «Қарақалпақ дәстаны: Маманбий апсанасы»:93).

Эмоционаллық хәм эмотивлердің фонетикалық системада геуделениуи сыяқлы машқаланы, бул изертлеуимизде, фонетикалық бирликлердің хәр бири өзине тән концептуал структурасына ийе, деп пикир жүритиуи илимпазлардың позициясын қоллап қууатлаган халда дауам етиуди макул таудық. Әлбетте, сөзлердің бөлинуи, олардың толық әмелдеги нызамлықларға бойсынбаған жағдайды, улыума дүнья жүзіндеги нызамлықлар менен уйқас келиуи хеш болмағанда олар арасында толық келисим бар екенін дәлиллеуи фактор есапланады.

Солай екен, фонетикалық бирликлер хәм эмоция ортасындағы мүнәсибетлерди тек бир когнитив аспект шеңберінде шешу жүдә курамалы болған машқала болып табылады, себеби сеслер хәм эмоциялар ортасындағы қатнасты оның функционал-генетикалық ұазыйпасы, тилдің пайда болыу теориясы арқалы баклау мүмкін. Бул теорияға көре, тилдің пайда болыуында адамның эмоционал жағдайына жолдас болған ериксиз дауыслар үлкен әхмийетке ийе болған. Шамалау мүмкін, егер адамда сезим системасы болмаған жағдайда тил бирликleri тилде болмаған болар еди. Яғный, сеслер тилде эмоцияны сәулендириуиш баслаңғыш қурал болып, баслаңғыш эмоционал-семиотикалық матрица есапланады.

Талқы объектине қатнасын аңлатыуда зәрүрли усыллардың екіншиси интонация болып табылады. Жазба усылда интонация графикалық қураллар менен аңлатылады: сорау яки үндеу белгилер, көп ноқат, тире. Деген менен, олар гәптиң үстиртин мазмундағы тәбиятын жеткере алады, яғный, ауызкеи сөйлеудің барлық қәсийетleri (интонация, ыргак, темп) графикалық қураллары менен жеткерилмейди.

Спаи хәм Хермес (1993)лерге көре, дауыс толқынының өзгеруи тек ғана сөйлеушиниң нийетлерин парықлау ушын емес, бәлким сезим, социал позиция хәм өзін аңлау сыяқлы лингвистикалық емес ұазыйпарларды анықлау ушын да зәрүрли компонент есапланады. Ол соның менен бирге, сеслер уйғынлығы менен биргеликте интонация зәрүрли хәм эпиуайы прагматиканы емес, бәлким көбирек затты аңлатады: олар соның менен бирге, түсиниуге жәрдем береді хәм грамматикалық функцияларды атқарады. Сол себебли, тексттиң зәрүрли бөлимлерин интонация менен ажыратып көрсетиу ушын түрли типографикалық шрифтер хәм қосымшалардан пайдаланылады:

Once upon a midnight dreary, while I pondered, weak and weary, / Over many a quaint and curious volume of forgotten lore, - / While I nodded, nearly napping, suddenly there came a tapping.

(Edgar Allan Poe «The Raven»: 87)

Бунда Эдгар Аллан По өзиниң қосық қатарларын бир неше көркем қураллар менен байытады, атап айтқанда аллитерациядан пайдаланыў менен өз гүрриниң баслайды. Ол қосық қатарларын сондай қәлиплестирген, текст басынан баслап ол балалар гүрринине уқсап кетеди, деген менен бундай мазмундағы текст балалар ушын туўры келмейди. Себеби, аллитерация қолланыў менен автор қәўетер, қорқыныш эмоцияларын оятыўды режелестирген. Әлбетте, бул жазыўшының гүрриң жазыў бағдарын сәўлелендирип, оқыўшыны шалғытыўға қаратылған.

The time was to come, when that wine too would be spilled on the street-stones, and when the stain of it would be red upon many there.

(Charles Dickens «A Tale of Two Cities», Part I, Chapter 5)

Бул мысалдағы “s” сесиниң аллитерацияланыўы Чарльз Диккенстың “A Tale of Two Cities/Еки қала хаккындағы ертеқ” шығармасының 1-бөлеми, 5-бабынан алынған, “s” хәриби хәм одан кейин қайталаныўшы даўыссыз (“p” ямаса “t”) бенен аллитерацияланыўы дерлик қатты затқа жумсақ урылыўға уқсас даўыс пайда етеди, тап сол мазмунды Диккенс өзиниң бул шығармасында сүүретлейди: *қан көшениң қатты майданына урылды.*

Жуўмақлап айтқанда, аллитерация даўыссызлардың тәкирарланыўы поэтикалық экспрессивликти аңлатып, масқара қылыў, наразылық сыяқлы авторлық коннотацияларды аңлатыўы мүмкин. Фонетикалық бирликлер хәм эмоция ортасындағы мүнәсибетлерди тек бир когнитив аспект шеңберинде шешиў жүдә қурамалы болған машқала болып табылады.

Әдебиятлар

1. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: 1987. –С. 25. "Культурная жизнь Юга России" № 2 (49), 2013.
2. Романов Д.А. Эмоционально-семантические параметры фонетической системы современного русского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. –Новгород: 1998. –С.23.
3. Чупракова Е.В., Попович Е.С. Особенности репрезентации категории эмотивности в английском публицистическом тексте. // Общество и право. 2014. №2 (48). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-reprezentatsii-kategorii-emotivnosti-v-angliyskom-publitsisticheskom-tekste> (дата обращения: 03.08.2024).
4. Маслечкина С.В. Выражение эмоций в языке и речи. // Вестник БГУ. 2015. №3. –С. 231-236.
5. Арно А., Лансло К. Грамматика общая и рациональная Пор-Рояля: Пер. с франц., коммент. и послесл. Н.Ю.Бокадоровой / Общ. ред. и вступ. ст. Ю. М. Степанова. -М.: «Прогресс», 1990. –С. 272.
6. Декарт Р. Избранные произведения. - М.: 1950. –С.645-670.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада биз ҳиссий ҳиссиётларнинг лексик-семантик жабҳада таснифини кўриб чикдик. Лексик-семантик жабҳадан, бу алоҳида тартиб, таркибга эга бўлган ва унинг таркибий элементлари парадигматик муносабатлар билан боғлиқ бўлган маълум бир тушунчани ёритувчи таркиб тўпламидир.

РЕЗЮМЕ. В данной статье мы рассмотрели категоризацию эмоции-эмотиверов на лексико-семантическом фронте. С лексико-семантического фронта это совокупность содержания, освещающая определенное понятие, имеющее особый порядок, состав и совершенную структуру, его структурные элементы связаны парадигматическими отношениями.

SUMMARY. In this article, we discussed the categorization of emotions, emotivers on the lexical-semantic front. From the lexical-semantic front, it is a set of content that illuminates a certain concept with a special order, composition and very different structure, and its structural elements are connected with paradigmatic relations.

РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ЧЕРНЫЙ И БЕЛЫЙ В КАРАКАЛПАКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Г.Ж.Джумамуратова – ассистент преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Таянч сўзлар: лингвокультурология, тушунча, когнетив-дискурсив, парадигмалар, семантик қаршилик, рангларни белгилаш, қиёсий жиҳатлар, оқ, қора.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, когнитивно-дискурсивная, парадигмы, семантическая оппозиция, цветообозначения, сопоставительные аспекты, белый, черный.

Key words: linguoculturology, concept, cognitive-discursive, paradigms, semantic opposition, color designation, comparative aspects, white, black.

В настоящее время лингвокультурология выделяется как важная область в рамках глобальной лингвистики, которая раскрывает национальные и культурные аспекты языка. Роль языков в сравнительных исследованиях особенно важна, поскольку она способствует широкому спектру практических приложений, касающихся как их структурных, так и культурных характеристик. Фундаментальным аспектом лингвокультурологических исследований является изучение концептов, которые служат единицами знаний, охватывающими все языковые элементы в их когнитивных доменах.

Понятие "мировосприятие" было введено в лингвистику К.Ясперсом в конце XX века и охарактеризовано как система знаний о реальности — по сути, совокупность объективного знания, принадлежащего отдельным людям. Эта концепция возникла в ходе более широкого сдвига от сосредоточения на внешнем мире к исследованию внутренних семантических сфер индивидов.

Хотя реконструкция общего мировосприятия, включая его научные и философские вариации, обсуждается более недавно, В.Гумбольдт предложил идею лингвистического мировосприятия как научной и философской проблемы еще в XIX веке. Он